

Невже ті голоси несміливі, слабії,
Квиління немовлят – належать справді вам?
Невже се так?
Що ж, браття, мовчите?...
Подаймо їм великую розвагу,
Скажім і докажім, що ми бойці сами;
А ні – то треба мати хоч ту сумну одвагу –
Сказать старім бойцям: «Не ждїть,
Не прийдем ми!» С.7. – (Т.1. – С.127).
Так, ми раби, – немає гірших в світі!
Феллахи, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас...
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарам,
Не нам, обідраним невільника казати
Речення гордєе: «Мій дом – мій храм...» – С.7-8.
– (Т.1. – С. 130-131).
На с. 9: з драми «Руфін і Прісцілла»:
Єгиптянин: Я й забув, що ми ж таки товариші з
тобою,
Бо маємо ж ми спільний дїм роботи.
Гебрей: Нічого, так і треба;
Я мушу знать, що я тут раб рабів,
Що він мені чужий, сей край неволі,
Що тут мені товаришів нема... (Т.3: Драматичні
твори (1896-1906). – С. 268).
В поемі «На руїнах». – С.10:
Робота наша марна. Хто ж то буде
Носити шати сі, як напруду?
Мій брат в Ассїрії, в ворожїм війську,
Неволячи, в неволі сам загине.
На кого дбати? (С. 168).
–Дбай сама на себе,
То будеш вільна, – перед ворогами
Не скажеш: «Хто мені одєжу дасть?»
Не скаже ворог:»Я тебе вдягаю» (С. 168).
А ти будуй нову для себе хагу,
Не на могилу, на оселю дбай,
Щоб не була чужою в ріднім краю.
Не скажеш ти: «Хто дасть мені притулок?»
Не скаже ворог:»Я для тебе захист!»
Жінка дбає про багаття, котре гасне:
Нащо йому горіти? Жінка дбає
В своїй оселі про багаття хатне... (С. 169).
на с. 9-10: Куди ж тепер той меч?!
Руїні не потрібна оборона...
Розкуй меч на рало. Час настав.
Потрібна оборона і руїні.
Бо прийде ворог і розоре землю,
Насіє збіжжя, і збере жнива,
І буде хлібом люд сей годувати,
І вдруге завоює Палестину, –
Вже без меча, самим блискучим ралом.
Бо скажуть в голос сироти й вдовиці:
Благословенний той, хто хліб дає!
... Чий хліб і праця – того і земля... (С. 171).

на с. 11:
Коли для слави рідної країни
Така потрібна жертва Артеміді,
Щоб Іфігенія жила в сїй стороні
Без слави, без родини, без імення,
Хай буде так...
Аргосе, рідний мій,
Воліла б я сто раз умерти,
Ниж тут жити... (Т.1. – С. 170).
на с. 12 – в тексті:
У поемі «На полі крові»: «Тебе убити мало» (Т.5.
– С. 155). С. 14:
Устань, Ізраїлю! Зори плугами
Се бойовисько, не давай ні кроку
Землі обітованої. Посій
Понад границями пшеницю добру,
Відгородись житами від пустині.
Склади каміння все у підмурівки,
Щоб не казали люди: тут руїна,
Щоб мовили: колись тут стане дїм.
Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що здобували
Для нас батьки своєю крив'ю й потом. (Т.3: На
руїнах. – С. 181).

Посилання

1. Войченко О. Профілі діячів Української Народньої Республіки // *Ukrainica Exiliana* № 5. – 1980. – С.31-34.
2. Онацький Є. У Вавилонському полоні: спомини. – Буенос-Айрес, 1949. – С.3.
3. Онацький Є. Їду до Аргентини. – Вінніпег-Торонто, 1971. – С. 66.
4. Бібліографія праць професора Євгена Онацького: 1917-1964 / Спїлка українських науковців, літераторів і мистців. Уложив М.Гаврилук. – Буенос-Айрес, 1964. – 60 с.

*Казьмирчук М.Г.
Київський національний
університет ім.Т.Шевченка*

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА ОСВІТИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Людей здавна цікавила історія власного походження та розвитку. Ще й досі будуються, знищуються і знову повертаються з небуття різноманітні теорії та концепції. Представники вітчизняних наукових кіл намагаються за допомогою доступних на сьогодні вдосконалених технічних засобів, теоретичних роздумів і практичних заходів заповнити інформаційну нішу, що утворилася у зв'язку з переворотом наприкінці ХХ ст. суспільної свідомості. Особливо це стало актуальним для

українського суспільства, яке пережило розпад СРСР, і зараз продовжує відбудову втраченої на довгі роки незалежності. Нині українські учені визначальними критеріями для людського розвитку визначають економічні, політичні та соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Ці критерії настільки взаємопов'язані, що розглядати їх можна лише у сукупності. Актуальними стали проблеми, пов'язані саме з українським соціумом, його формуванням у новітніх умовах і тісними міжнародними контактами. На перше місце серед досліджень виходять праці про духовну та світську освіту, реформування освітньої системи, залучення іноземного досвіду та прилучення до світового освітнього рівня.

Ми маємо достатню історіографію з цієї теми, але слід відмітити, що попри збільшення масового зацікавлення минулим і сучасним освіти, цілісної картини освітньої системи в Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. не було висвітлено. Спираючись на архівні матеріали, опубліковані дослідження і власний досвід [1], автор має намір проаналізувати соціальну систему освіти у цьому регіоні наприкінці XIX – на початку XX ст.

Об'єктивними показниками виділення соціальних прошарків, що оснований на різниці суспільного, економічного і політичного стану людей, є не лише прибуток, власність, престиж, але й рівень освіти. Освіта належить до інституцій, від якості й рівня яких безпосередньо залежить процес розвитку суспільства загалом і людської особистості зокрема. Її можна розглядати як систему – соціальну форму людської діяльності, функція якої полягає в організації передачі та засвоєння знань. В суспільстві соціальна система освіти виконує економічну (підготовка членів суспільства до здійснення професійної діяльності), соціальну (відтворення і розвиток соціальної структури суспільства), культурну (трансляція культурних цінностей та розвиток моралі), гуманістичну (формування особистості, якнайвищої соціальної цінності) функції [2]. Ще на початку XIX ст. найбільш прогресивно мисляча еліта суспільства в Російській імперії – дворяни-декабристи передбачали, що суспільні стани зможуть бути дійсно рівними у громадянстві лише за умови подолання неграмотності.

У Російській імперії, зокрема у Київській губернії, наприкінці XIX – на початку XX ст. існувало три рівня освіти. Знання можна було отримати у церковно-приходських, державних та приватних школах, які були у веденні відповідно церкви, Міністерства народної освіти та приватних осіб. Інспектувалися вони попечителями, які очолювали учбові округи. Державні початкові навчальні заклади, як правило, розміщувалися у казенних будинках і отримували фінансування від уряду. Існували двокласні міські, двокласні та

однокласні сільські училища. Вони відрізнялися кількістю учнів, предметів, викладацьким складом, джерелами утримання.

Потреба в кваліфікованих кадрах викликала проведення реформи системи освіти Російської імперії (1864 р.). Початкові школи, які існували раніше, були оголошені загальностановими і стали називатися початковими народними училищами. З 80-х років XIX ст. створюються міністерські одно-, а згодом двокласні сільські училища. Станом на 1911 р. в Київській губернії вже існувало 523 початкові училища: 117 двокласних і 138 однокласних приходських, 135 двокласних і 110 однокласних сільських, 23 іншого віросповідання [3].

Завдяки священнослужителям та сільським громадам Київської губернії тільки упродовж 1858-1860 рр. було відкрито понад 65 шкіл. Більшість учнів відвідувало церковно-приходські школи [4]. Ці цифри свідчили не лише про державні потреби, а й про певну зміну свідомості у суспільстві. Селяни, міщани, буржуазія, інтереси яких давно не бралися до уваги та ігнорувалися владою, на хвилі реформаторських настроїв молодого царя Олександра II раптом отримали змогу усвідомити – освічена людина матиме в усіх відношеннях значно краще життя [5]. Щоправда якість та система початкової освіти для селян була представлена у суспільстві думкою протопопа з с.Жадани Липовецького повіту П.Левицького, який вважав, що селянам освіта не потрібна, бо вони все одно «будуть увесь вік поратись на ріллі» [6]. Сам міністр народної освіти, 1882 р. звертаючись до попечителя Київського учбового округу, відзначав безперспективність навчання селян, бо після закінчення початкового училища ці випускники, не маючи можливості продовжити навчання, втрачають знання, отримані у школі [7].

У цей період у кожному повіті Київської губернії почали відкриватися міністерські народні училища. Так у Липовецькому повіті станом на 1891-1902 рр. існували 1 двукласне міське чоловіче, 1 жіноче приходське, 2 двокласних сільських, 9 однокласних сільських училищ [8].

Церковно-приходські училища розміщувалися у селянських хатах, колишніх волосних будинках або спеціально обладнаних будинках. На їх утримання йшло значно менше коштів, ніж на державні початкові школи – від 40 до 60 крб. Навчался в них від 20 до 50 осіб. Єпархіальна училищна рада після затвердження митрополитом призначала наглядачів-священиків церковно-приходських шкіл округів. Збереглися прізвища священиків Г.Лещинецького з с.Бондурів та М.Оппокова з с.Кальник. Навчання у церковно-приходських школах проводилося по підручниках, рекомендованих синодальними програмами [9].

У 30-х роках XIX ст. виникла ідея надання жінкам ґрунтовної приватної освіти. Вона належала

приватним особам, переважно жіночої статі. Так у містечку Златополі (нині містечко Новомиргород), яке тоді входило до складу Київської губернії, існував приватний жіночий пансіон майорші Данилевської, швидко закритий через борги. У 1837-1839 рр. діяла приватна жіноча гімназія російської підданої, за походженням французьки Є.Пєррімонд. За навчання у гімназії учениці мали платити від 300 до 600 крб. Спроба капітанші Н.Н.Протокінської створити більш доступне навчання для жінок виявилася невдалою через відсутність у неї свідоцтва на право викладання. Лише у 1850 р. дружиною колезького асесора А.Великоборською було відкрито жіноче повітове училище. Станом на 1855 р. у ньому навчалось 64 учениці, які платили по 172 крб. на рік. Установа була зачинена у 1856 р. внаслідок смерті засновниці. Незважаючи на невдачі, спроби створення жіночих навчальних закладів не припинялися – 1859 р. було відкрито пансіон О.Парфєнович [10].

У 60-х роках ХІХ ст. під впливом різних рухів, в тому числі й жіночого, серед різних прошарків суспільства Російської імперії поширюється ідея надання освіти жінками. Мешканка міста Чернігова М.Дебогорій-Мокрієвич писала у 1881 р. до попечителя Київського учбового округу С.Голубцова: «Я донька бідних батьків (крім мене 5 дітей), які вважали обов'язком своїм вивести нас на шлях методом освіти, жертвуючи для нас старших 3-х всім, чим могли, все життя їх було спрямоване на добробут своїх дітей, і як не було важко йти до мети шляхом, усіяним тернами, але вбачали в цьому свій успіх». Поміщиця с.Водяний Звенигородського повіту п.Каминська самотужки навчала п'ятьох своїх дочок і двох племінниць удома [11].

У Київській губернії у 70-х роках ХІХ ст. у відомстві міністерства народної освіти вже нараховувалось 3 жіночі (Київська гімназія, Білоцерківська прогімназія, Златопольська прогімназія) і 7 чоловічих середніх навчальних закладів, де відповідно навчалось 284 дівчини і 1947 хлопців. Загальна кількість випускників становила відповідно 20 і 126 осіб. Жіночу освіту було передано до відомства закладів імператриці Марії, якому належали Київський інститут благородних дівчат, Київська Фундуклеєвська жіноча гімназія, Київсько-Подільська жіноча гімназія.

Згодом після закінчення середніх навчальних закладів (жіночих гімназій, інститутів шляхетних дівчат, єпархіальних училищ) жінки почали вимагати доступу до вищої освіти в університетах. Проте у 1863 р. статут університету св.Володимира та циркуляром міністра народної освіти жінкам було заборонено відвідувати лекції. У 1878 р. було дозволено створити Вищі жіночі курси на приватній основі з історико-філологічним та фізико-математичним факультетами. Попри те,

що цей заклад не отримав державної підтримки та офіційно не давав ніяких прав, за винятком права викладати в початкових класах жіночих учбових закладів, діяльність курсів суворо контролювалася попечителем Київського учбового округу. Пізніше, у 1886 р., з розвитком революційної ситуації ці курси було закрито [12].

Отже, освіта у Київській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – це соціальна система, діяльність якої характеризувалася потужним продуктивним потенціалом, результатом якої стало самовідтворення і розвиток суспільства в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах.

Посилання

1. Початкова школа с.Кальника: соціальний аспект // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк: Донецький державний інститут штучного інтелекту та ін., 2007. – № 2. – С. 39-44; Жителі с.Кальника – вихованці середніх і вищих навчальних закладів // Історичні записки: Збірник наукових праць. – Вип. 15. – Луганськ, 2007. – С. 86-94; Початкова освіта в Київській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Липовецького повіту) // Сторінки історії: Збірник наукових праць / Відп. ред. Н.Ф.Гнатюк. – Вип. 26. – К., 2008. – С. 77-85; Гендерне питання в освітніх закладах Київської губернії у 60-90-х роках ХІХ ст. // Проблеми історії та історіографії України. Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю початку Козацької революції 1648-1667 рр. та 90-річчю Гетьманату П.Скоропадського. 23 квітня 2008 р. – К., 2008. – С. 43-45; Початкова освіта в Київській губернії середини ХІХ – початку ХХ ст. (на матеріалах Липовецького повіту) // Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Вип. VI: У 2-х Част. / Ред. кол.: проф. В.Ф.Колесник (голова). – Ч. I. Праці вчених. – К., 2008. – С. 20-22 тощо.
2. Прокопенко А. Освіта як чинник соціальних змін / Прокопенко Андрій. – К., 2008. – С. 12, 34.
3. IX Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии начальных училищ за 1910 год. – К., 1911. – С. 37.
4. Известия о распространении грамотности в Киевской губернии // Журнал Министерства просвещения. – СПб. 1861. (июль, август, сентябрь). – № 7-9. – С. 118, 119; Извлечения из отчета Киевского Епархиального училищного Совета за 1892 год. – № 8. – К., 1894. – С. 142.
5. Центральний державний історичний архів України у м.Києві (далі – ЦДАУ), ф. 707, оп. 47, спр. 18, арк. 185-185 зв.; Там само, ф. 707, оп. 47, спр. 18, арк. 122; Там само, ф. 707, оп. 225, спр. 125, арк. 25 зв.; Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. – Т. XV. Киевская губерния. – СПб., 1903. – С. 98.
6. Стороженко М.В. Моя служба на посаді інспектора народних шкіл на Київщині // Стороженко М. З мого життя / Упоряд. тексту та ілюстрацій, автор вступної статті В.Ульяновський. – К., 2005. – С. 288.
7. Народные училища Киевского учебного округа с 1882-1885 года включительно. – С. 1.
8. Памятная книжка Киевского учебного округа. Ч. I. Киевская губерния. – СПб. 1889. – С. 164-169; Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии народных училищ. – К., 1891. – С. 10; Общие статистические ведомости к отчету о состоянии народных училищ Юго-Западного края за 1902 год. – К., 1903. та ін.
9. Киевские епархиальные ведомости. – 1895. – № 2. – 16 января. – С. 13; Там само. – 1894. – № 12. – С. 194; IX Отчет

попечителя Киевского учебного округа о состоянии начальных училищ за 1910 год. – К., 1911. – С. 12.

10. К истории женского образования в Киевской губернии // Киевская старина. – 1901. – № 1/3. – С. 151-152.

11. ЦДІАУ, ф. 707., оп. 47, спр. 18, с. 152, арк. 185–185 зв.

12. Титова О. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 10. – С. 85-91; Положение о высших женских курсах, учрежденных в Киеве. – К., 1981. – С. 1-10; Памятная книжка Киевского учебного округа. – Часть I. Киевская губерния. – К., 1890. – С. 114-118; ЦДІАУ, ф. 127, оп. 1011, спр. 1827, арк. 217 зв.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1823, арк. 235.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1824, арк. 219 зв.; Там само, ф. 127, оп. 1011, спр. 1959, арк. 27 зв. та ін.

Терех М.І.

*Національний історико-культурний
заповідник «Гетьманська столиця»*

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В БАТУРИНІ НА ПОЧАТКУ XX ст.

*Немає нічого ціннішого, як розум і наука.
В.Кубійович*

На початку XX ст. в містечку Батурина з населенням 5016 чоловік навчання проводилось в земській та в 3-х церковнопарафіяльних школах [2, 69]. Церковнопарафіяльна школа з трирічним навчанням була відкрита при Воскресенській церкві у 1897 р. Спочатку вона розміщувалась у приватному будинку, який орендувався за 35 крб. на рік. Відомо, що у 1899 р. тут навчалася 21 дитина. При Покровській церкві у 1898 р. була відкрита друга школа грамоти з трирічним навчанням в будинку приватної особи, який орендувався за кошти цієї церкви [3, 1]. Третя школа грамоти при Іоано-Богословській церкві знаходилась в с.Матіївці. До Жовтневої революції 1917 р. село входило до складу Батурина як один з його районів.

Для шкіл були виділені старі дерев'яні приміщення з невеличкими класними кімнатами, в яких не мали можливості розміститись всі бажаючі. Сільське початкове народне училище розмістили в дерев'яному аварійному приміщенні громадського призначення. У 1900 р. тут отримували освіту 151 хлопчик і 38 дівчаток [4, 123].

Для створення кращих умов навчання логічно постало питання будівництва нового училищного будинку. Громада Батурина виступила з ініціативою про відкриття в містечку 2-х класного училища Міністерства освіти. Це питання двічі (у 1901 і 1902 рр.) обговорювалось на зборах громади, земських зборах та комісіях, на яких було ухвалено звер-

нення до Конотопської повітової земської управи. На її черговому засіданні гласний від Батурина Леонід Матвійович Окерблом зачитав звернення. Повітова земська управа прохання задовольнила, а одночасно і виконала волю лікаря М.Ф.Затворницького, уродженця Батурина, який помер у жовтні 1900 р. в Орловській губернії і заповів Конотопському повітовому земству 30 тисяч карбованців на заснування та утримання на відсотки (1 тис. крб. на рік) ремісничого або сільськогосподарчого класу при Батуринському народному училищі. Сам грошовий внесок повинен був зберігатися в Російському Державному банку [2, 145].

Міністерство землеробства і державного майна в листі від 4 жовтня 1902 р. за № 17769 повідомляло Чернігівського губернатора, що «... поручається Черниговскому Управлению государственных Имуществ отвести Батуринскому земскому училищу, Конотопского уезда, Черниговской губернии участок в 2 дес. 1200 кв. саж., из усадебного места «бывший сад Графа Разумовского», Батуринского лесничества той же губернии» [5, 46]. На перспективу намічалось ще додатково виділити 30-40 десятин землі для створення навчальних парників, теплиць, розсадників, садів, городів [2, 9]. Конотопське повітове земство додало ще одну десятину землі (1 господарська десятина дорівнювала 1,45 га) – «графський сад» під будівництво училища, а також цеглу з кам'яної огорожі навколо території «графського саду». «По счету уездного техника, из упомянутой ограды может извлечено до 80000 вполне годного строевого кирпича, кирпич из фундамента ограды может пойти на забутовку фундамента училищного здания» [2, 142]. Міністерство землеробства і державного майна для будівництва приміщення безкоштовно виділило лісоматеріал, а «согласно общественному приговору соединенных сельских обществ местечка Батурина от 25 августа 1902 года на постройку школьного здания обществами м.Батурина асигновано 5000 руб.» [2, 10].

Конотопська земська управа направила до міністерства клопотання, на яке департамент землеробства в листі від 23 березня 1904 року за № 1703 дав свою згоду відкрити в Батурині сільське училище з курсами садівництва та городництва з правом двокласного міністерського училища. Учні, які закінчили повний курс Батуринського училища, мали такі самі права, як і ті, що закінчили двокласне училище Міністерства народної освіти [2, 8].

Техніком В.Савченком у вересні місяці 1904 р. був складений кошторис для будівництва приміщення училища на 210 учнів. Довжина його мала бути 41,5 аршин, ширина – 21 аршин і 1 вершок (30 x 15,7 м). Загальна вартість спорудження будинку склала 9657 крб. 61 коп. Цікаво, що в деяких із пунктів кошторису записано: «Выложить правильной